

μενοι ἐκ τῆς χαρᾶς τῆς δημιουργίας, δοκιμάζουν ἱκανοποιήσιν ἐκ τῆς ἐνασχολήσεώς των αὐτῆς, οἱ ἄλλοι, οἱ εἰς τὰς μηχανὰς ἐργαζόμενοι, καὶ κατὰ τὰ κίνητρα καὶ τοὺς σκοποὺς τῶν ἐπιχειρήσεων ἀγόμενοι καὶ φερόμενοι ἀλλὰ καὶ μόνον διὰ τὴν ἀτομικὴν ἀμοιβὴν ἑαυτῶν ἐνδιαφερόμενοι, ζοῦν περιορισμένην ζωὴν, χωρὶς δημιουργικὴν πολλακίς διαθέσιν, χωρὶς ἄνεσιν καὶ χωρὶς τὴν συνείδησιν τῆς ἀνεξαρτησίας. Καὶ ἔχομεν ἐκ τούτου νέον μῖσος πρὸς τοὺς ἐργοδότες, τὸ ὁποῖον μόνον ἢ ἀγάπη ἐκείνων καὶ ἡ λογικὴ διάρθρωσις τῆς ἐργασίας δύνανται νὰ ἀμβλύνη.

Χάσμα συνεπῶς πάλιν δημιουργεῖται μεταξὺ εὐτυχούντων καὶ κακοδαιμονούτων, τὸ ὁποῖον ἀναραινόμενον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς κοινωνίας, οὐχὶ σπανίως ὀδηγεῖ εἰς κοινωνικοὺς ἀγῶνας, καὶ ὅς πέραν τῆς προασπίσεως τῶν ταξικῶν συμφερόντων ἐπιδιώκεται ἡ κυριαρχία μιᾶς τάξεως καὶ ἡ καταδυνάστευσις τῆς ἄλλης. Ἐκ τοῦ χάσματος τούτου ἀναφαίνεται νέα κρίσις, ἣτις εἰς σάλον κοινωνικὸν ὀδηγοῦσα θεωρεῖται ὡς *κρίσις κοινωνική*. Καὶ δὲν περιορίζεται πολλακίς ἡ κρίσις αὕτη μεταξὺ τῶν ἀτόμων — μελῶν τῆς αὐτῆς κοινωνίας, ἀλλ' ὁσάκις τὰ κράτη λαμβάνουν θέσιν εὐνοοῦσαν τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τάξιν ἀποβαίνει *κοινωνική κρίσις, ἣτις προκαλεῖ σάλον εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα*. Ἐν δευτέρῳ συνεπῶς γνῶρισμα, ὅπερ παρουσιάζει ἡ ἐποχὴ μας, εἶναι ὅτι διέπεται αὕτη ὑπὸ *κρίσεως κοινωνικῆς*, ἣτις μάλιστα, κατατείνουσα νὰ κλονίσῃ τὴν ἁρμονίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀποβαίνει περισσότερον ἀνησυχαστικὴ.

Καὶ ἐν τῇ κρίσει ὅμως ταύτῃ *προώριεται νὰ νικήσῃ* οὐχὶ ἡ κυριαρχία τῆς μιᾶς τάξεως ἐπὶ τῆς ἄλλης ἤτοι νὰ διαδηλωθῇ ἡ διύπαισις τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ νὰ ἐδραιωθῇ ἡ *ἀξιοπρέπεια τῶν ἀνθρώπων*. Ἐν γεγονός ὅτι ἡ Ἱστορία ἀνελίσσεται πρὸς τὴν τελειώσιν της, σημαίνει δὲ τοῦτο ὅτι ὀδηγεῖται αὕτη πρὸς κατάστασιν, ἐνθα οὐχὶ ἡ διύπαισις ἀλλ' ἡ ἐνότης τῶν ἀνθρώπων κυριαρχεῖ, καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὴν ἐνότητα ταύτην σφυρηλατεῖ ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν ἀνθρώπων, διαφωτίζουσα ἀμφοτέρωτα ταῦτα ἡμᾶς εἰς τὴν συναγωγὴν τοῦ συμπεράσματος ὅτι καὶ ἡ κοινωνικὴ κρίσις νὰ παρέλθῃ καὶ ὅτι πρόοδος νὰ ἀναφανῇ πρὸς ἀγαθιωτέραν ἐξέλιξιν.

γ) *Ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ προσπάθεια τῆς ἐποχῆς μας παρουσιάζει ἐσωτερικὴν ἀρρυθμίαν*. Διότι ἐνῶ ὁ πνευματικὸς κόσμος σημειοῦ *τεραστίαν ἀνάπτυξιν, οἱ δεσμοὶ μετὰ τῶν ἰδεωδῶν ἔχουν χαλαρωθῆ*. Τὰ πλήθη στρέφονται κατ' ἀνησυχαστικὸν ποσοστὸν πρὸς τὸν ὕλισμόν, τὴν ἄρνησιν καὶ τὴν ἀπιστίαν. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι οἱ ὄπαδοὶ τούτων εἶναι ἀδιάφοροι πρὸς τὰ βιώματα τῶν ἀξιῶν. Ἐν γεγονός τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὸ ὅτι ἡ πνευματικὴ κίνησις τῆς ἐποχῆς μας γοητευθεῖσα περισσῶς ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀντιήσεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὠδήγησε τὸ πολὺ πλῆθος, ἰδίως ἐκείνους, οἵτινες ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως πλημμελῶς ἔχουν καλλιεργήσει τὴν ψυχὴν αὐτῶν, πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῶν βιωμάτων τῆς εὐημερίας, τῶν τέρψεων καὶ τῶν ἀνέσεων.

Πέραν ὅμως τῶν πολλῶν τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι—ὀλίγοι βεβαίως κατὰ τὸν ἀριθμὸν, ἰσχυροὶ ὅμως κατὰ τὸ φρόνημα—, εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ὁποίων κυριαρχεῖ ἡ ἐκτίμησις τῶν ὑψηλοτέρων ἰδεωδῶν. Διότι βαθύτερον μελετήσαντες οὗτοι τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς ἀντελήφθησαν ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη, ὅταν ἀπογυμνωθῇ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἀξιῶν, γίνεται ὄργανον τῶν κακῶν δυνάμεων, ὁπότε καταστρέφεται ἡ νομοτέλεια τῆς ζωῆς. Αὕτη αὕτη ἡ Ἱστορία, κατευθυνομένη ὑπὸ ἀρχῶν ἐστερημένων τοῦ φωτισμοῦ τῶν ἀξιῶν, κινεῖται ἀσκόπως, ἄνευ προσανατολισμῶν καὶ πλαισιοῦται ὑπὸ περιστατικῶν, ἅτινα προκαλοῦν ἀπογοήτευσιν καὶ ἀπαισιοδοξίαν. Ἀντελήφθησαν ἀκόμη ὅτι ἡ τελείωσις τῆς μορφῆς τῆς ζωῆς ἀποκτᾶται οὐχὶ διὰ τῆς στροφῆς τῆς διανοίας πρὸς τὸν ἐκτὸς ἡμῶν κόσμον καὶ διὰ τῆς ἐπαυξήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς στροφῆς τοῦ λόγου πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὴν καλλιέργειαν τοῦ πλούτου τῆς ψυχῆς μας, πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τῆς καθαρότητος αὐτῆς. Ἐκεῖ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον δημιουργεῖται ἡ ἀφύπνισις τῆς καθαρᾶς συνειδήσεως καὶ ἐκεῖ εἰς τὴν ἀνίτησιν τῆς καρδίας χαράσσεται ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ὑψηλοτέρων ἀξιῶν, πρὸς τὴν κατανόησιν τῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν καὶ πρὸς τὴν καλλιέργειαν γνησιωτέρου ἱστορικοῦ βίου (*). Οὕτως ἂν διὰ τοὺς μὲν—καὶ ἴσως τοὺς πολλοὺς— ἰσχύῃ ἡ ἐξωστρεφῆς ἐνασχόλησις καὶ ἡ τάσις νὰ γνωρίσωσι τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν, ἐπιτελεῖται διὰ τοὺς δὲ—καὶ ἴσως τοὺς ὀλίγους ἀλλ' ἰσχυροὺς εἰς τὸ φρόνημα— ἐσωστρεφῆς ἐνασχόλησις, τῆς ὁποίας τὸ ἀποτέλεσμα ἔχει εὐρύτεραν σημασίαν, διότι φέρουσα τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς ψυχῆς πρὸς μεταφυσικοὺς καὶ ἰδεώδους προσανατολισμοὺς τείνει νὰ ἀμβλύνη τὰ τρωτὰ τῆς ἐξωστρεφεῦς ἐνασχολήσεως. Οὕτως ἄλλο κίνητρον τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως τῶν λαῶν εἶναι ἡ ἐσωστρεφῆς προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν ἐμπέδωσιν ἀξιῶν καὶ καθαρωτέραν πνευματικὴν δημιουργίαν.

Ἡ ἐσωστρεφῆς ὅμως προσπάθεια ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ἐξωστρεφῆ ἐνασχόλησιν. Ἐκ τούτου ἀναφαίνεται νέα κρίσις, κρίσις πνευματικῆ, ἣτις διαδηλοῖ τὸν πνευματικὸν σάλον καὶ ἣτις, παρουσιάζουσα τὸ τρίτον μελανὸν γνώρισμα τῆς ἐποχῆς μας, κλονίζει τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰς πνευματικὰς αὐτῶν ἰκανότητας.

Καὶ ἡ κρίσις ὅμως αὕτη προώριστα νὰ δώσῃ τὴν νίκην πρὸς τὴν στροφὴν τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ ἔσω, διότι ἐφ' ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι φύσει ἀγαθὴ παρέχει τὴν εὐχέρειαν εἰς τὸ ἄτομον νὰ σφυρηλατῇ τὴν ἀνέλιξιν τῆς Ἱστορίας. Ἀνέλιξις δὲ τοῦ ἱστορικοῦ βίου σημαίνει κυρίως ἀνύψωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, πραγματοποίησιν τοῦ φέγγους τῆς ψυχῆς καὶ κυριαρχίαν τῶν ἰδανικῶν.

d) Ἄν ἤδη θελήσωμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ τὰ αἰτήματα, ἅτινα παρουσιάζει ὁ ἰδιαιτέρος ἐθνικὸς κόσμος ἡμῶν, παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ τὴν

(*) Ν. Ι. Λούβαρι: Μεταξὺ τῶν δύο κόσμων. 1949, σ. 68 - 74.

παρουῖσαν ἔποχην προσδιορίζεται οὕτως τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας, ἣτις εὐνοεῖται εἰς τὸν πνευματικὸν χῶρον ἡμῶν, μετὰ τοῦ κλασσικοῦ φωτὸς τῆς ἀρχαιότητος, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐπιρροῆς, ἣτις δημιουργεῖται διὰ τῆς θερμῆς συμπαράστασός τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀντιποκρίνεται δὲ ἡ συμπαράστασις αὕτη πρὸς ἰδιαιτέραν ἀφοσίωσιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, καλλιεργηθεῖσαν ἐκ τῆς συνειδήσεως, ὅτι ἡ παρουσία ἐκείνου ἀπετέλεσε σάνίδα σωτηρίας κατ' ὅλας τὰς δοκιμασίας καὶ τὰς περιπετείας τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Διὰ τοῦτο οἱ δύο οὗτοι παράγοντες, τοῦ *ἑλληνικοῦ καὶ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ*, ἀποτελοῦν τὰς κυριώτερας πνευματικὰς δυνάμεις, αἵτινες *στηρίζουν τὴν σημερινὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν* (1). Αὐτὸς ἐπίσης εἶναι καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν τὰ ἰδεώδη τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καλλιεργοῦν πάντες οἱ ἑκπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀποκαλύπτοντες οὕτως ὅτι μόνον εἰς τοὺς παράγοντας αὐτοὺς εὐρίσκονται τὰ βίβρια τῆς γνησιότητος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως.

Διὰ νὰ εἶναι ὅμως ἡ προσπάθεια τούτων *ἀποτελεσματικὴ* πρέπει οἱ ἑκπρόσωποι οὗτοι νὰ ἐργασθῶσιν ὡς ἀκολούθως :

α) Νὰ ἔχωσι *συχνοτέραν ἐπικοινωνίαν* μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ *βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ*, διότι οὕτως ὄχι μόνον θὰ καλλιεργῶσι τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς πτυχῆς, ἐν ἣ ἀσκοῦνται, κατὰ τὰ αἰτήματα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ γενικῶς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς γνησιότητος τοῦ περιεχομένου τούτου, ἀλλὰ καὶ διότι θὰ δημιουργήσωσιν οἱ ἴδιοι εἰς τὴν ψυχὴν των γόνιμον διάθεσιν. Ἰδιαιτέρως δ' ἐνδείκνυται ἡ ἐπικοινωνία αὕτη μετὰ τοῦ φωτὸς τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος (2), κατ' ὅσον ἡ χρονικὴ ἀπόστασις ἀπ' ἐκείνης εἶναι μεγαλυτέρα καὶ πᾶσα ἐπιπολιτικῶς γενομένη ἐπικοινωνία δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς παρανόησιν. Τοῦτο δὲ θὰ ἐπιτευχθῆ, ἂν ἐπιτελῆται συνεχῆς ἐπικοινωνία μετὰ τῶν περιεχομένων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, σεβασμὸς πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ δημιουργία βιωμάτων κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν, ὡς καὶ συνειδητοποίησις τοῦ φωτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ δὴ τῆς ὀλότητος αὐτοῦ, τῆς ἐξικνουμένης μέχρι τῶν ἀπωτάτων στοιχείων ἦτοι μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ μύθου ἀκόμη (3). Τότε θὰ καταστῶσιν οἱ ἑκπρόσωποι τοῦ τωρινοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἱκανοὶ νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὴν ἀρχαιότητα χωρὶς παρανόησιν.

β) *Νὰ δημιουργῶσι στροφὴν πρὸς τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς των*, ὅποτε ἔχοντες *συγκέντρωσιν ἀλλὰ καὶ φυλετικὴν αὐτογνωσίαν* θὰ *συνειδητοποιῶσι τὰς κυριώτερας χορδὰς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ*. Διότι ὁ κόσμος τῶν παραδόσεων τροφοδοτῶν παιδιόθεν τὴν ψυχὴν τῶν

(1) Κ. 1. Βουρβέρη: Ἡ κλασσικὴ Φιλολογία ὡς πνευματικὴ Ἐπιστήμη, 1952, σ. 106 - 107.

(2) Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου: Τὸ πνεῦμα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, 1945, σ. 33 - 55.

(3) Ὁμοίως σ. 57 - 64.

Ἑλλήνων, καθιστᾷ αὐτὴν ἱκανὴν νὰ ἀντιδρῇ ἀποτελεσματικῶς πρὸς πᾶσαν ξένην ἐπίδρασιν καὶ νὰ διαφυλάττῃ ἀκέραιον τὸ ἄρωμα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς⁽¹⁾. Διὰ τοῦτο ἡ διείσδυσις εἰς τὸ βάθος τοῦ ψυχικοῦ κόσμου φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὸ ἄρωμα τοῦτο καὶ καθιστᾷ τὴν δρᾶσιν περισσότερον γνησίαν.

Ἄμεσον *ἐπακολούθημα* τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Ἀποκαλύπτονται καὶ ἀποσαφηνίζονται τὰ δοκιμώτερα πνευματικὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὅσα εἶναι ἱκανὰ νὰ θερμαίνωσι πάντοτε πᾶσαν ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ νὰ ἐξιδανικεύωσιν αὐτήν. Ὑπὸ τὰ στοιχεῖα ἄλλως τε αὐτὰ ἐκλείσθη καὶ ἐμεγαλουργήσῃ τὸ ἑλληνικὸν γένος. Τὰ ἴδια δὲ ταῦτα στοιχεῖα ἐγένοντο τὸ ἀσφαλέστερον καὶ πολυτιμότερον σωσίβιον, ὕπερ παρ' ὅλας τὰς κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου σκληρὰς δοκιμασίας καὶ περιπετείας αὐτοῦ ἐκράτησεν ἄτρωτον τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

β) Καθορίζεται ἡ γνησιότης τῆς μελλοντικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ παρουσιάζεται ἡ ὁδός, ἣτις συναγείρει πᾶσαν ἑλληνικὴν ψυχὴν⁽²⁾.

Παρ' ὅλον ὅμως τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν χαρακτῆρα τοῦ πνεύματος τούτου καὶ τὰς ἰσχυρὰς πνευματικὰς δυνάμεις, αἵτινες ἐκ τῶν παραδόσεων προερχόμεναι κρατοῦν ἄτρωτον τὸ φέγγος τούτου τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ἡ ἰδιαιτέρα *κοινωνικὴ ζωὴ ἡμῶν ἐν τινι βαθμῶ νουσεῖ*. Οὔτω παρουσιάζονται περιστατικά, ἐκ τῶν ὁποίων δημιουργεῖται ἡ ἀνησυχία ὅτι τὰ παλαιὰ ἠθῆ χαλαροῦνται, ὅτι ὁ δεσμὸς τῆς οἰκογενείας τίθεται ὑπὸ δοκιμασίαν, ὅτι αἱ συνειδήσεις ἐξ αἰτίας διαφόρων ἐπιρροῶν κάμπτονται καὶ γενικῶς ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ φυλετικὸς χαρακτῆρ τοῦ λαοῦ ἀμβλύνεται. Πέραν τούτων *ἡ νεότης εἰς τινὰς περιπτώσεις* — εὐτυχῶς εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν — παραπαίει. Ἐγωκεντρισμὸς⁽³⁾ καὶ φιλοδοξία κατευθύνουν αὐτὴν πρὸς ἀλλότρια διαφέροντα καὶ πρὸς ἐνεργείας, αἵτινες καταδεικνύουν ὅτι ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς γνησιότητος τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Ἀσφαλῶς εἰς τοῦτο συνήργησαν αἱ τρομεραὶ συνέπειαι τῶν δύο πολέμων, ἡ ἀκμὴ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ εὐρεῖα ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν λαῶν, ἣτις εὖνοεῖ περισσότερον τὴν ἀνίπτυξιν τοῦ διεθνισμοῦ εἰς βῆρος τοῦ ἐθνισμοῦ. Πλὴν τούτων ὅμως οὐχὶ ὀλιγώτερον καὶ ἡ φιλοχρηματία τῶν καιρῶν μας ἀσκεῖ τὴν φθοροποιὸν ἐπίδρασίν της.

Ἀσφαλῶς τὰ συμπτώματα αὐτὰ δὲν ἔλαβον μεγάλην ἔκτασιν, εἶναι

(1) Κ. Ι. Β ο υ ρ β έ ρ η : Τὸ ἀγωνιστικὸν στοιχεῖον τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, 1947, σ.14.

(2) Κ. Λ ο γ ο θ έ τ ο υ : Ἰδανικά καὶ Παιδεία, 1949, σ. 20.

(3) Σ π υ ρ. Μ. Κ α λ λ ι ά φ α : Ψυχικὴ σύστασις, χαρακτῆρ καὶ ἀγωγή τοῦ Ἑλλήνου 1949, σ. 17 - 18.

ὅμως ἄρκετὰ διὰ διὰ νὰ δημιουργῶσιν ὄχι μόνον δυσθυμίαν ἀλλὰ καὶ ἀνησυχίαν ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος. Ἐκ τούτου δημιουργεῖται κρίσις εἰς τὰ ἰδεώδη τῆς φυλῆς μας. *Ἡ κρίσις αὕτη εἶναι ἐθνικὴ*, διότι τραυματίζει τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῆς ψυχῆς μας. Ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο τὸ *τέταρτον μελανὸν σημεῖον τῆς ἐποχῆς μας*, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὰς ἀντιξοότητες, τὰς ὁποίας συναντᾷ τὸ ἰδανικὸν περιεχόμενον τοῦ λαοῦ μας.

Καὶ ἡ κρίσις ὅμως αὕτη ἀντικατοπτρίζει τὴν *διαλεκτικὴν κίνησιν* τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς προὐριστὰ νὰ θεμελιώσῃ *τὴν νίκην τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος*. Διότι ὁ τρισχιλιετής βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ αἱ κατ' αὐτὸν ἀναδειχθεῖσαι ἀξίαι ἀσκοῦν ὡς ἱεραὶ παραδόσεις τὴν ἐπιρροὴν ἣτις καλλιεργεῖ τὴν ἀνάδειξιν καὶ κραταίωσιν τούτου (1). Ἡ ἑλληνικὴ νεότης ἀκόμη, παρ' ὅλα τὰ παρουσιαζόμενα συμπτώματα, αἵτινα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτῆς, ἔχει ἀκμαῖον φρόνημα καὶ διακατέχεται ἡ καρδιά της ὑπὸ θερμοτάτων ἰδεωδῶν ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, αἵτινα, ἰδίως κατὰ τοὺς κινδύνους τῆς πατρίδος διαδηλοῦμενα, δημιουργοῦν τὰ θαύματα τῆς Ἱστορίας.

Αὐτὰ εἶναι τὰ *αἰτήματα τῆς ἐποχῆς μας*. *Αἱ ἰδεαλιστικαὶ κατευθύνσεις ἀναμφισβητήτως διέπουν τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς ἐποχῆς μας* καὶ προσδιορίζουν τὸν σύγχρονον ἱστορικὸν βίον. *Ὑπάρχουν ὅμως καὶ κρίσεις χαρακτῆρος κοσμοθεωρητικοῦ, κοινωνικοῦ, πνευματικοῦ καὶ ἐθνικοῦ*, αἵτινες καταδεικνύουν ὅτι καμπὴ τις ἀναφαίνεται εἰς ἐκάστην πτυχὴν καὶ κατεύθυνσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἐν τούτοις πᾶσα κρίσις φανερώνει ὅτι ἡ ἱστορικὴ ζωὴ, πλούσιον ἰδανικὸν περιεχόμενον συγκρατοῦσα ἐν ἑαυτῇ, τίθεται ἐκάστοτε ὑπὸ δοκιμασίας ἐξ αἰτίας προσκαίρων ἀντιπερισπασμῶν. Δὲν προκαλοῦν ὅμως αὐταὶ πληγὰς ἀνιήτους ἀλλὰ διὰ τὴν κοινωνικὴν ψυχὴν, ἣτις θερμαίνεται ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῶν ἀξιῶν, διερεθισμὸν διὰ νὰ ἀσκήσῃ γόνιμον αὐτοσυνειδησίαν καὶ διὰ νὰ συναγείρῃ τὰς ὑγιεῖς δυνάμεις ὄχι μόνον πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἀντιξοοτήτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς γοργοτέραν ἐξύψωσιν. *Αἱ ἀντιξοότητες δηλονότι τῶν κρίσεων προκαλοῦν τὰ νέα ἐσωτερικὰ αἰτήματα πρὸς ἀναζωπύρωσιν τῆς γνησίας δραστηριότητος τοῦ λαοῦ* καὶ τὴν ἀφύπνισιν τῆς συνειδήσεως διὰ τὴν ἀγαθωτέραν τροπὴν τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίξεως.

Ἀσφαλῶς οἱ ἀντιπερισπασμοὶ οὗτοι ἐπιφέρουν πρὸς στιγμὴν θόλωσιν τινα εἰς τοὺς προσανατολισμοὺς τῆς Ἱστορίας (2). Ἐξ αἰτίας τούτων ἐπιβραδύνεται ὁ ρυθμὸς τῆς ἀννυψώσεως, ἐξ οὗ λόγου καὶ αἱ κρίσεις παρουσιάζονται ὡς *συμπτώματα κοπώσεως*. Ἡ δημιουργικὴ ὅμως ψυχὴ ἀπο-

(1) Ἀποστ. Β. Δασκαλάκη: Τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, 1941, σ. 5-16.

(2) José Ortega y Gasset: Das Wesen geschichtlicher Krisen, 1955, σ. 36-41.

βλέπουσα εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ της καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ δράσει ἱκανοποίησίν της⁽¹⁾, εὕρισκει τὴν ὁδὸν πρὸς αὐτοεξέλιξιν. Οὕτως αἱ δυνάμεις, αἵτινες ἐποδηγέτησαν μέχρι τοῦδε τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ τὴν ἡμετέραν φυλὴν, ὀπλίζουν τὴν ψυχὴν πρὸς δρᾶσιν, ἧτις κατὰ τὰ κελεύσματα τῆς γνησιότητος τὸ κῦρος τῶν δυνάμεων τούτων θερμαίνει καὶ ἐπιτείνει. Διὰ τοῦτο ἐκάστη κρίσις, ὅταν ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ζωτικότητα τοῦ λαοῦ, ἀσκεῖ εὐεργετικὸν ρόλον εἰς τὴν εξέλιξιν. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι πᾶσα ἐποχὴ, ὑπὸ τὸν διερευθισμόν τῆς κρίσεως, ἀναλαμβάνει τὸν ἀγῶνα διὰ μέσου τῶν ἀντιθέσεων νὰ παρουσιάσῃ ἐκεῖνο τὸ *νέον*, ὅπερ καὶ τὰ αἰτήματα τοῦ παρόντος ἱκανοποιεῖ ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ παρελθόντος ἀνταποκρίνεται.

Τὰ μνημονευθέντα αἰτήματα ἀνοίγουν τὴν ὁδὸν τῆς γνωριμίας τῆς ἐποχῆς μας. Παρέχεται ἤδη ἡ εὐχέρεια εἰς τὴν Φιλοσοφίαν διὰ μέσου τῶν κρίσεων νὰ προσδιορίσῃ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ παρόντος. Γέφυραν πρὸς τοῦτο ἀποτελοῦν οἱ *τύποι*, οἵτινες ἐνστερνιζόμενοι τὸν ἰδεατὸν κόσμον τῶν ἐξετασθεισῶν κατευθύνσεων καὶ καταβάλλοντες προσπάθειαν διὰ τὴν νίκην τοῦ οἰκείου αὐτῶν ἰδεώδους ὄχι μόνον τὰ ἀντίστοιχα αἰτήματα ἱκανοποιοῦν ἀλλὰ καὶ τὰ βαθύτερα *βιώματα αὐτῶν ἀποσαφηνίζουν*. Οὕτω κατὰ τὰς διαφαινομένας κρίσεις ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις διακρίνει τοὺς *ἐξῆς τύπους*:⁽²⁾

1) Τὸν τύπον τοῦ *ἰδεαλιστοῦ*, ὅστις ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ζητεῖ πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν τρωτῶν τοῦ ὕλισμοῦ νὰ ἄρῃ τὴν ἀνισότητά καὶ νὰ ἀνυψώσῃ ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα κινῶν τὸν ἱστορικὸν βίον πρὸς τὴν τελειώσιν του. Τὰ γήινα προσβλέπει οὐχὶ ὡς αἰώνια ἀλλ' ὡς πρόσκαιρα καὶ καθιστᾷ ταῦτα μέσον διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἀγαθωτέρα εξέλιξις.

2) Τὸν τύπον τοῦ *συντηρητικοῦ*, ὅστις ἀσκῶν τὸ ἔργον του ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ κατευθυνόμενος ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῶν γνησίων παραδόσεων αὐτῆς ζητεῖ νὰ ἐξαλείψῃ τὴν κακοδαιμονίαν καὶ γενικῶς νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου.

3) Τὸν τύπον τοῦ *πνευματικοῦ* ἀνθρώπου, ὅστις περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν ἀσχολούμενος φιλοδοξεῖ νὰ δώσῃ ὁρθὴν τομὴν εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῶν καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τῆς καθαρότητος τῆς ψυχῆς του νὰ καλλιεργήσῃ πᾶσαν πνευματικὴν κατεύθυνσιν. Τοιοῦτοτρόπως εὕρισκει εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του ὅλας τὰς ἀξιολογικὰς δυνάμεις⁽³⁾, αἵτινες θὰ ἐνισχύ-

(1) Διονυσίου Α. Ζακυθηνοῦ: Ἡ παγκόσμιος ἠθικὴ κρίσις καὶ οἱ πνευματικοὶ προσανατολισμοί, 1946, σ. 18.

(2) Hans Kähler: Geist und Geschichte, 1948, σ. 28.

(3) Σπυρ. Καλλιὰφα: Ἐνδον σκάπτε, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1954 - 1955, σ. 33 - 47.

σωσι καὶ ὀδηγήσωσιν αὐτὸν πρὸς σύλληψιν ὁρίου νοήματος διὰ τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς.

4) Τὸν τύπον τοῦ *πολιτικοῦ*, ὅστις τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ λαοῦ κατ' ἐξοχὴν σεβόμενος ἐπιζητεῖ νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν εὐημερίαν τῆς πολιτείας του νὰ θεσπίσῃ, ὁρίτῃν ἀγωγὴν διὰ τὴν νεότητα καὶ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν τελείωσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Ἰδιαιτέρως ὁ πολιτικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ φιλοδοξεῖ νὰ καλλιεργήσῃ καὶ ἐμπεδώσῃ τὰς νεοελληνικὰς ἀξίας. Ἀκολουθῶν τὴν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς ἀναφανεῖσαν ἔφεσιν τῆς ἐκτιμῆσεως τῶν ἰδιαιτέρων πολιτιστικῶν στοιχείων τῶν λαῶν, ἐπιζητεῖ καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ κοινῷ νὰ καταξιώσει καὶ τὴν σύγχρονον πολιτιστικὴν δυναμικότητι της ἀπαλλιάσων αὐτὴν ἰδίως ἀπὸ τῶν φηλοσοφικῶν ἀθνεῖων στοιχείων. Ἐπικουρεῖται ἄλλωστε εἰς τοῦτο ὑπὸ τῆς μακραίωνος πολιτιστικῆς δυναμικότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὗτινος τὸ πολιτιστικὸν φέγγος οὐχὶ σπανίως δημιουργεῖ παραδείγματα ζωῆς διὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς (1).

Οἱ τύποι οὗτοι πλαισιοῦντες ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὰς ἀντιστοίχους ἰδέαις ἀποβαίνουν ὄχι μόνον φορεῖς τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς καὶ πειστήριον τῶν αἰτημάτων αὐτῆς ἀλλὰ καὶ πολύτιμος ὀδηγὸς εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῶν λαῶν.

Συνειδητοποιοῦντες ἤδη τὰς τάσεις τοῦ παρόντος ἀγόμεθα εἰς τὰ ἑξῆς **συμπεράσματα**:

α) Ὅτι τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς ἐποχῆς μας δημιουργεῖ *αἰσιόδοξον διάθεσιν*, τὸ μὲν διότι ἡ ἀνύψωσις τούτου ἐπιδιώκεται διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων, αἵτινες εἶναι καθαραὶ, καὶ ὡς ἐκ τούτου δημιουργοῦνται ἐκ τούτων γνήσια ἐφόδια ἐξυπηρετοῦντα τὴν ἐξύψωσιν, τὸ δὲ διότι ὑπάρχει ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι συμπαρασταίτης τῶν ἀνθρώπων καὶ δὴ ἐκείνων, οἵτινες ἔχουν τὰς σχετικὰς ἱκανότητας.

β) Ὅτι ἡ ἐξέλιξις τούτου τοῦ περιεχομένου βαίνει *διαλεκτικῶς*, δεδομένου ὅτι ἐκάστη κρίσις σημαίνει τὴν συνειδητοποίησιν μιᾶς νοσηρᾶς καταστάσεως καὶ ἐπομένως τὴν ἀνάληψιν προσπαθείας ἐκ μέρους ἀτόμων καὶ λαῶν διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν ταύτης.

γ) Ὅτι τὰ ὑγιέστερα καὶ γνησιώτερα στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἐπὶ μακρὸν ἐν μέσῳ ποικίλων ἀντιξοοτήτων σφυρηλατηθέντα καὶ δι' ἀναμφισβητήτου κύρους πλαισιωθέντα, ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντέχωσιν εἰς τὰς κρίσεις τοῦ παρόντος καὶ νὰ καθοδηγῶσιν ἄτομα καὶ λαοὺς πρὸς ἀξιολογικωτέραν ἐνέργειαν. Ἰδιαιτέρως ἀναγνωρίζεται τοῦτο διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, οὗτινος ἡ πίστις εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀνύψωσεν αὐτὸ διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς τὸ κορύφωμα τῆς ἀξιοπροπέλειας (2).

(1) Ἀποστ. Β. Δασκαλάκη: Τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, σ. 28-29.

(2) Γεωργ. Θ. Ζώρα: Αἱ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν διαμορφωθείσαι ἰδεολογικαὶ καὶ πολιτικαὶ κατευθύνσεις, 1953, σ. 32-36.

Ἡ ψυχὴ μας ὅμως οὐδέποτε μένει ἱκανοποιημένη. Ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ πρὸς κατάδειξιν τῶν προσανατολισμῶν του νὰ σκιαγραφῆσθαι εἰς τὴν συνείδησίν του τὴν εἰκόνα τοῦ τελικοῦ σταθμοῦ τῆς ἀνεξίξεως. Ἀποτελεῖ τοῦτο ὄχι μόνον ἀνάγκη τῆς ψυχῆς του διὰ τὴν μεγαλυτέραν ἀφωσίωσίν του εἰς τὰ ἰδανικά, ἀλλὰ καὶ ψυχαγωγίαν, ὅσκις κατὰ τὰς μεγάλας καὶ ἰδεώδεις ἐπιδόσεις του, δοκιμάζει ἀγαλλίασιν. Πρὸς τὴν σκιαγράφησιν ταύτην ἤδη προχωροῦμεν.

15. Ο ΤΡΙΤΟΣ ΠΛΟΥΣ

Κατὰ τὸ ἰδεολογικὸν στάδιον, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις, δημιουργουμένας ἐκ τῆς καθαρότητος τῆς ψυχῆς καὶ ἐκ τῆς κινήσεως αὐτῆς εἰς τὸν ἀξιολογικὸν χῶρον τῶν ἰδεῶν, πραγματοποιεῖται διηνεκῶς ἰδανικωτέρα δι' ἄτομα καὶ λαοὺς ἀνύψωσις. Γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα : **Ποῦ εὐρίσκεται τὸ τέρμα τῆς ἀνυψώσεως ταύτης ;** Ποία εἶναι ἡ μορφή τῆς τελειώσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ πῶς νοεῖται τὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίξεως.

Ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν δημιουργίαν πνευματικοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν διάρθρωσιν κοινωνικοῦ χαρακτῆρος συμβιώσεως ἔτι δὲ ἡ ἔφεσις αὐτοῦ πρὸς τελείωσιν τούτων ὀδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι κατὰ τὸ τελικὸν στάδιον τῆς ἀνεξίξεως θὰ ἐπιτυγχάνεται ἰδεώδης πνευματικὴ δημιουργία καὶ κοινωνικὴ συμβίωσις καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ δοκιμάζη οὗτος ὑψίστην ἀγαλλίασιν διὰ τὰ ἔργα του. Καὶ ναὶ μὲν ἡ παρουσία τοῦ σώματος, ἣτις διαδηλοῦται διὰ τῶν ποικίλων ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, καὶ ἡ ἀσκησις τῶν ἐγωκεντρικῶν διαθέσεων, αἵτινες ἀναφαίνονται διὰ τῶν ἰδιοτελῶν βλέψεων καὶ ἀπαιτήσεων, καταπνίγουν τὰς εὐγενεῖς διαθέσεις τῆς ψυχῆς, ὁ ἀξιολογικὸς ὅμως κόσμος αὐτῆς, ὅστις προκαλούμενος ἐκ τῶν θεϊκῶν τάσεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ καλλιεργούμενος διὰ τῶν διηνεκῶν βιώσεων τοῦ ἰδεώδους, διαρκῶς ἐπιτείνεται, **ἀντιδρᾷ** καὶ ἔχει τοῦτο ὡς συνέπειαν ἢ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, καὶ εὐρύτερον ἢ κοινωνικὴ, νὰ ἀνυψοῦνται πρὸς τὸ κορύφωμα ἐκεῖνο τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίξεως, ὅπερ ὀνομάζομεν **ἀκτινοβόλημα τῶν ἰδεῶν**. Θεωροῦμεν δηλονότι ὅτι κατὰ τοῦτο ἐπιτυγχάνεται τοιαύτη ἐξιδανίκευσις ὥστε τὸ σῶμα νὰ γίνεσθαι ὄργανον τῆς ψυχῆς, αἱ ἐγωκεντρικαὶ ἐκδηλώσεις νὰ μετατρέπωνται εἰς ἐκδηλώσεις ἐξιδανικευμένης προσωπικότητος καὶ νὰ θεμελιοῦται τὸ ἐναρέτως ζῆν. Εἰς τὸ κορύφωμα τοῦτο ὁ πειρασμὸς τῶν θελητήρων ἐκμηδενίζεται, τὰ πάθη ἀμβλύνονται, αἱ δυσχέρειαι τῆς ζωῆς διὰ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας ἐξανεμίζονται, τὰ πάντα πλαισιώνει ἡ ἀγάπη καὶ γενικῶς **ἔχει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου τὸν θρόνον τῆς ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ**.

Καὶ αὕτη μὲν ἡ εἰκὼν τοῦ ἀκτινοβολήματος τῶν ἰδεῶν ὡς πρώτη

μορφή ὑπὸ τῆς σκέψεως συλλαμβανομένη ἱκανοποιεῖ ἴσως τὴν ψυχὴν, ἥτις φλέγεται ἀποροῦσα ὡς πρὸς τὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως.

Ἡ βαθυτέρα ὅμως σκέψις ἀναζητεῖ σοφωτέραν καὶ σαφεστέραν ἐπὶ τούτου ἐρμηνείαν. Προβιάλλεται συνεπῶς ἐπιτακτικῶς τὸ ἐρώτημα: **Ποία εἶναι ἡ μορφή τῆς τελειώσεως τῆς ἱστορικῆς τῶν λαῶν ἀνελέξεως καὶ ποῖα κριτήρια πιστοποιοῦν ταύτην;** Ὁ Χριστιανισμὸς, ὡς γνωρίζομεν, θέτει τὸ τέρμα τοῦτο εἰς τὸ Ἐπέκεινα, διότι ἐκεῖ μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπόσβεσις τῆς γήϊνης ἀτελείας. Θέτει δὲ ὡς προϋποθέσεις ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν **καθαρότητα τῆς ψυχῆς**, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν **πίστιν** τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν **δυνατότητα τῆς τοιαύτης τελειώσεως**. Ἡ ὁρησκευτικὴ αὕτη ἀπαίτησις δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀδιύφορος. Συλλαμβάνουσα αὕτη τὸ σύνολον τῆς ζωῆς καὶ παρουσιάζουσα τὸ Ἐπέκεινα ὡς συνέχειαν τῆς γήϊνης ζωῆς ὄχι μόνον κατορθώνει νὰ ἀποδίδῃ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς πλήρους καθαρότητος τῆς ψυχῆς τὴν ἐννοίαν τῆς τελειώσεως, ἀλλὰ καὶ κρατοῦσα τὸν δεσμὸν τοῦ Ἐπέκεινα μετὰ τῆς παρούσης ζωῆς παρέχει τὴν δυνατότητα τῆς ὑπὸ τῆς ψυχῆς πραγματοποιήσεως τῆς τελειώσεως ταύτης εἰς τὸ Ἐπέκεινα.

Τοῦτο ὅμως εἶναι μὲν παρήγορον διὰ τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα καὶ δὴ δι' ἐκεῖνα, ἅτινα καλλιεργοῦν ἐν τῇ ζωῇ ψυχὴν ἐφοδιασμένην διὰ τῶν καταλλήλων δυνατοτήτων, δὲν ἱκανοποιεῖ ὅμως τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον τίθεται διὰ τὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως. **Διότι ἡ ἱστορία, περιορίζουσα τὴν πορείαν τῆς ἐξελέξεως αὐτῆς εἰς τὴν σφαῖραν μόνον τῶν γήϊνων, ἀναζητεῖ τὸ τέρμα, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ λαοὶ — οἱ γνησίως κινούμενοι — ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ φθάσωσιν, ἐντεῦθεν τοῦ Ἐπέκεινα, ἤτοι ἐν αὐτῇ τῇ ζωῇ.** Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ τέρμα τοῦτο τῆς γήϊνης ζωῆς θὰ εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ Ἐπέκεινα. Διότι ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον ἐνδιαιρέεται ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ξένον πρὸς τὴν γήϊνην ζωὴν ἡμῶν. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως, ὡς ἤδη εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον ἐξητάσαμεν, μὴ ἀναζητοῦσα ἄλλοτρίαν ἐξέλιξιν πρὸς τὸ αἴτημα τῆς ἀνελέξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προσδιορίζει προσανατολισμὸν διὰ τὴν ζωὴν μας, ὅστις ἱκανοποιεῖ ἄτομα καὶ λαοὺς. Ἡ εὐλογία δηλονότι τοῦ Ὑψίστου ἀποτελεῖ ἀγαθὸν διὰ τὴν ψυχὴν τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐνότητα τῶν λαῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἱστορία θέτει **τέρμα διὰ τὴν τελείωσίν της, ὅπερ δὲν ἀντιτίθεται οὐδὲ προσκρούει πρὸς τὴν τελείωσιν τοῦ Ἐπέκεινα.** Μόνον ἄλλως τε, ἐφ' ὅσον αἱ προϋποθέσεις τῆς Χριστιανικῆς ἀντιλήψεως ἔχουν θέσιν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ στηρίζουν αὐτήν, ἡ μακαριότης τοῦ Ἐπέκεινα ἀποτελεῖ σταθμὸν, τὸν ὁποῖον ἐπιτυγχάνουν καὶ οἱ λαοὶ ὡς τέρμα τῆς ἐξελέξεως αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἐπέκεινα δὲν χωρεῖ νέα ἐξέλιξις. Τὸ τέρμα, τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνει ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, συνοδεύει αὐτὸν καὶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἐπέκεινα. **Ἡ τελείωσις συνεπῶς τοῦ Ἐπέκεινα συμπύπτει μετὰ τοῦ κορυφώματος τῆς ἱστορικῆς ἀνελέξεως, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἀναζητεῖ.**

Ἡ ταύτισις ὅμως τοῦ κορυφώματος τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίξεως μετὰ τοῦ Ἐπέκεινα, ἂν θεωρητικῶς εἶναι ἀποδεκτὴ, ἐν τῇ πραγματικότητι ἐξ αἰτίας τῆς ἐν τῇ ζωῇ παρουσίας τοῦ σώματος δημιουργεῖ σκεπτικισμόν. Ἡ συνοδεία αὕτη ἀποτελεῖ αἰτίαν, ὥστε νὰ θεωροῦμεν ὅτι τὸ κορυφωμα τοῦτο διαφέρει τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τερματίζεται εἰς τὸ μνημονευθὲν κορυφωμα, καθ' ὃ ὑπάρχει ἡ συνοδεία τοῦ σώματος, πρέπει δὲ τοῦτο νὰ ἀνταποκρίνεται κατὰ τὴν ἰδεώδη μορφήν αὐτοῦ πρὸς τὴν καθαρότητα τοῦ Ἐπέκεινα, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τοῦτο, πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ σκεπτικισμοῦ, ἐφ' ὅσον βεβαίως τὸ σῶμα ἀποβαίνει τελείως ὄργανον τῆς καθαρᾶς ψυχῆς, ὡς ἀντικατοπτρισμὸν τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα.

Καὶ ἤδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα : Ποία εἶναι ἡ μορφή τῆς τελειώσεως τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίξεως; *Ποῖα δηλαδὴ εἶναι τὰ γνωρίσματα, ἅτινα προσδιορίζουν τὸν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς τελειώσεως τοῦ ἐπέκεινα;*

Πρὶν ὅμως ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο πρέπει νὰ ἀποσαφηνίσωμεν τὴν ἐξῆς ἀπορίαν : *Εἶναι δυνατὸς ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τέρματος τῆς ἐξελίξεως;* Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὸ περιεχόμενον τῆς Ἱστορίας εἶναι μοναδικὸν καὶ ἀνεπανάληπτον καὶ ἐφ' ὅσον ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνάμεθα ἐκ τῶν προτέρων νὰ προσδιορίσωμεν τὴν περαιτέρω πορείαν αὐτῆς, εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιήσωμεν *προδιάγνωσιν* διὰ τὸ τέρμα τῆς ἰδίας; Ἄν τοῦτο ἀποδεχθῶμεν, τότε θὰ ἔχωμεν μίαν *ἀντινομίαν*. Ἐνῶ δηλαδὴ ἀναγνωρίζομεν ὅτι τὸ τέρμα τοῦτο εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὴν σκέψιν μας, παραλλήλως ἐπιζητοῦμεν ἀπὸ τοῦδε νὰ τὸ σκιαγραφήσωμεν. Ἡ ἀντινομία ὅμως αὕτη παρακάμπτεται, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πρόκειται περὶ *ἀξιολογικοῦ* προσδιορισμοῦ τοῦ τέρματος. Εἰς τὸ τέρμα δηλαδὴ τοῦτο τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως δὲν ζητοῦμεν νὰ δώσωμεν τὴν μορφήν τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος, διὰ τῆς ὁποίας θὰ προσδιορίζεται σαφῶς τὸ ἱστορικὸν περιεχόμενον τούτου, ἀλλὰ νὰ καθορίσωμεν τὸ βάθος τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου, ὡς οὗτος πρέπει νὰ παρουσιάζεται κατὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ὑπὸ τὴν γενικὴν τ.ἐ. ἀρχὴν ὅτι ἡ σοβαρώτερα ἱστορικὴ ἀνέλιξις ἀνταποκρίνεται πρὸς μεγαλυτέραν ἀφύπνισιν τῆς συνειδήσεως ζητοῦμεν ὑπὸ τὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίξεως νὰ κατανοήσωμεν, ποία θὰ εἶναι ἡ μορφή τῆς ἀξιολογικῆς βιώσεως, ἥτις θὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ τέρμα τοῦτο.

Ἡ προσπάθειά μας αὕτη δὲν εἶναι ἄστοχος. Διότι τὰ ἀντικειμενικὰ αἰτήματα τῆς ζωῆς ἑναρμονίζονται πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς καθαρότητος τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἄν συνεπῶς τὰ περιστατικὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἀκαθόριστα, τὰ βιώματα τῆς ψυχῆς, ἅτινα προκύπτουν ἐκ τῆς καθαρότητος αὐτῆς, διὰ τὴν Φιλοσοφίαν δὲν εἶναι δυσερμήνευτα.

Ἡ Φιλοσοφία κατόπιν τούτου εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα ἰδιαιτέρως φιλοδο-

ξεῖ νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν. Αἱ ἐρμηνεῖαι ὅμως αὐτῆς *σικκίλλουν* διότι καὶ τὰ κριτήρια ταύτης παραλλάσσουν.

Οὕτως ὁ Jasper⁽¹⁾ θεωρεῖ ὅτι πρὸς τὸ τελικὸν τοῦτο στάδιον τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως χωρεῖ ὁ ἄνθρωπος μόνον ὅταν διασιτανίῃ τὴν ἀτέλειαν αὐτοῦ ἐν τῇ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπικοινωνίᾳ του καὶ ἐν τῇ αὐτοεπισκοπήσει τοῦ ἐσωτερικοῦ του βίου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀποκτᾷ περὶ ὁρίμησιν πρὸς περαιτέρω πλήρη συνειδητοποίησιν τῆς ὑποστάσεώς του. Ὑπὸ τὴν συναίσθησιν τῆς ἀτελείας του παρουσιάζει τὸ βάθος τῆς καλλιέργημένης πλέον ὑποστάσεώς του καὶ δοκιμάζει ἐλευθερίαν, διότι ἡ ὑπόστασις του ἀναδεικνύει καθ' ὁλοκληρίαν τὸν ἐαυτὸν του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ ταύτης ἀποκτᾷ τὴν γένησιν διὰ νὰ κινήται πρὸς τὸ τέλειον.

Τὴν τελείωσιν ταύτην μόνον ἡ ἐπικοινωνία του μετὰ τοῦ Ἀπολύτου ὄντος διαδηλώνει, τὴν ὁποῖαν ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ λόγου δὲν δύναται νὰ καθορίσῃ. Διότι ἡ μορφή τῆς τελειώσεως προσδιορίζεται οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐπιταγῆς τοῦ θεοῦ. Τόσην δὲ ὄριμότητα δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποκτήσῃ. Λιὰ τοῦτο ἀναζητεῖ ὁ Jasper, ὡς σημαντικώτερον ἐφόδιον διὰ τὴν ἐπίτευξιν ταύτην, τὴν *πίστιν* τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις ἐγγυᾶται τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ τὴν βίωσιν τῆς ἐλευθερίας του. Τότε ἡ ψυχὴ ἀποκτᾷ τὴν ὄριμότητά της, κατὰ τὴν ὁποῖαν οὐδεμία ἐτραρχικὴ ἐπιρροὴ ἐξασκεῖται. Ἡ δὲ τελείωσις αὕτη τοῦ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου ὑπ' εὐρύτερον νόημα δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν λαῶν.

Κατὰ τὸν Heidegger ἐπίσης τὸ τέρμα τοῦτο νοεῖται, ὅταν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔχομεν ἀναφέρει, ὁ ἄνθρωπος φθάσῃ εἰς τὴν *αὐτογνωσίαν* ἐκείνην, καθ' ἣν ἀφ' ἑνὸς μὲν κινεῖται ἐν καθαρότητι ψυχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαδηλοῖ ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ ἀρετὰς καὶ ἰδανικὴν δρασίαν. Ὅταν δὲ καὶ οἱ λαοὶ φθάσωσι τὴν ὄριμότητα ταύτην, ἦτοι ἀποκτήσωσι τὴν ἱκανότητα νὰ ζῶσι πέραν τῶν γηίνων καὶ ἐφημέρων καὶ νὰ ἔχωσι γνησίαις ἐκδηλώσεις, αὗτινες θὰ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ αἰτήματα ὁλοκληρίου τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, τότε θὰ κινουῦνται εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς τελειώσεως. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις φθάνει εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς, διότι ζῆ τὰς ἀγνάς καὶ γνησίας παραδόσεις, ὡς αὗται ὁλοκληροῦνται εἰς τὴν τελείωσιν ταύτης, καὶ δοκιμάζει διὰ τοῦτο πάλιν τὴν ἐλευθερίαν της.

Ὁ δὲ Nik. Hartmann τὴν τελείωσιν τῆς ἱστορικῆς αὐτοεξελίξεως λογικῶς διαρθρώνων θεωρεῖ ὅτι τὸ στάδιον τοῦτο ἀνακύπτει κατὰ τὸν *προσανατολισμόν*, τὸν ὁποῖον δημιουργεῖ ἡ τελείωσις τῶν λογικῶν ἱκανότητων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους⁽²⁾. Ἀποδεχόμενος δηλονότι ὅτι ἡ ἱστορικὴ πο-

(1) Wilhelm Steinberg: Grundfragen des menschlichen Seins, 1953, σ. 56 - 60.

(2) Nik. Hartmann: Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis, 1925, σ. 155 - 164.

ρεία ἐν τῇ προοδευτικῇ αὐτῆς ἀνελίξει καταδεικνύει τὴν πλήρη ὠριμότητα τοῦ λόγου, τοῦ κρατοῦντος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, θέτει ὡς τέρας τῆς ἐξελέξεως ταύτης σταθμὸν ἐξ ὀλοκλήρου διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου καλλιεργηθέντα καὶ τὴν ἀρτίαν ἀνάπτυξιν τούτου ἀντικατοπτρίζοντα. Διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζομεν τὸν σταθμὸν αὐτὸν **μεταλογικόν**.

Δὲν ἀναφέρομεν ἄλλας ἐρμηνείας, διότι οἱ φιλόσοφοι, παρὰ τὰς διαφορὰς αὐτῶν, ἀποδέχονται ὅτι ὁ τελικὸς σταθμὸς ἔχει τὰ ἑξῆς **πλεονεκτήματα** :

α) Δὲν τίθεται ὁ σκοπὸς οὗτος ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ ἑξωθεν, ἀλλὰ προκύπτει ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνελέξεως ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διὰ κατευθυνομένη ἢ ἱστορικῆ ἐξέλιξις ὑπὸ προσανατολισμῶν οἰκείων πρὸς τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, προκαλεῖ εἰς αὐτὸν κατὰ πᾶσαν σχετικὴν βίωσιν ἰδιαιτέραν ἰκανοποίησιν.

β) Ἐνέχει ὁ σταθμὸς οὗτος, ὡς ἐσχάτη βαθμὶς τελειώσεως, τὸ σύνολον τῶν ἀγαθῶν δυνάμεων τῆς ἐξελέξεως καὶ ὡς ἐκ τούτου συγκρατεῖται ἐν αὐτῷ ἡ γνησία ζωτικότης ὅλων τῶν ἐποχῶν.

γ) Ἐυδρισκόμενος οὗτος ἐντεῦθεν τοῦ Ἐπέκεινα, ἐν τῇ περιοχῇ τῶν γηίνων, προκαλεῖ αἰσιόδοξον διάθεσιν διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, διότι δημιουργεῖται ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ πραγματοποίησις του δὲν ἀποτελεῖ οὕτοπιαν. Διὰ καὶ ἰσχύει ὡς ἰδεώδης.

Ἄσφαλῶς τὸ κορύφωμα τοῦτο τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως δὲν ἀποτελεῖ δημιούργημα μόνον τοῦ λόγου. Τὸ γεγονός ὅτι συμβάλλει εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν παραδόσεων, δπλίζει δὲ τὴν δύναμιν καὶ τὸ κῦρος τῶν παραδόσεων αὐτῶν ἢ πίστις καὶ τὸ πλούσιον συναίσθημα τῶν λαῶν, ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι τὸ κορύφωμα τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως δὲν καλλιεργεῖ μόνον ὁ λόγος ἀλλὰ πᾶσα ἀγαθὴ δύναμις τῆς ψυχῆς. Προβάλλουν δηλαδὴ ὡς συνεργάται τῆς τοιαύτης ἐξελέξεως οὐχὶ τάσεις ἐνστικτώδεις ἀλλὰ δυνάμεις γνήσιαι καὶ καθαραί, αἵτινες διὰ τοῦ καθαροῦ λόγου ὄχι μόνον ἐξιδανικεύονται ἀλλὰ καὶ ἰσχυρότεραι καθίστανται. Διὰ τοῦτο ὅσον περισσότερο πρὸς τὴν τελειώσιν τῆς ἢ ἱστορία προχωρεῖ ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ συνείδησις τῶν λαῶν καθίσταται φωτεινότερα καὶ ἐπὶ τοσοῦτον τὸ φρόνημα αὐτῶν καὶ τὰ συναισθήματα γίνονται θερμότερα. Ὑπὸ τὸ μεταλογικὸν συνεπῶς νοεῖται ὄχι μόνον ἡ πλήρης ἀνθήσις τοῦ λόγου ἀλλὰ καὶ ὁ καθαρὸς ἐξαγνισμὸς τῆς καρδίας.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς τὴν δυνατότητα νὰ προσδιορίσωμεν ὑπὸ ποίαν μορφήν ἐκάστη πτυχὴ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου εὐρίσκει τὴν τελειώσιν τῆς εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ μεταλογικοῦ.

Οὕτως εἰς τὴν πτυχὴν τοῦ θεωρητικοῦ κόσμου, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ ἐπιτύχει τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων καὶ διὰ τῶν ἀξιολογικῶν αὐτῆς ἐπιτευγμάτων ἔλθῃ εἰς οἰκείωσιν μετὰ τοῦ φωτισμοῦ τῶν ἰδεῶν, ἐκ τῆς μεγάλης ἐπικοινωνίας μετ' αὐτῶν θεᾶται πλέον αὕτη — κατὰ τὸν Πλάτωνα — μετ' ἐκστάσεως καὶ συγκινησεως τὸ ὄραμα τῆς ἰδέας, ὅπερ ἐγγυᾶται τὴν ἀπό-

λυτον ἀλήθειαν. Ἡ ψυχὴ τότε ζῆ τὴν ἄρρητον εὐδαιμονίαν της. Ὁ φιλόσοφος ἰδίᾳ δύναται ὑπὸ τὸ φέγγος ταύτης ὄχι μόνον νὰ φωτίσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς του καὶ νὰ συλλάβῃ γήϊνα καὶ οὐράνια, παρελθόντα καὶ μέλλοντα εἰς ἐνότητά πνευματικὴν, ἀλλὰ καὶ νὰ ζῆ τὸν παράδεισον τῆς γνώσεως. Οὕτως ἡ ψυχὴ κατόπιν καταλλήλου προπαρασκευῆς καὶ δὴ διὰ τοῦ πόνου καὶ μόχθου, φθάνει εἰς τὸ «ἀεὶ κατὰ ταύτᾳ ὡσαύτως ἔχον» καὶ ὑπὸ τούτου φωτειζομένη ρυθμίζει κατὰ τρόπον ἰδεώδη τὰ τῆς ζωῆς. Οἱ μὴ «ἐστερημένοι τῆς γνώσεως τοῦ ὄντος ἐκάστου καὶ... ἐναργῆς ἔχοντες ἐν τῇ ψυχῇ παράδειγμα καὶ... δυνάμενοι... εἰς τὸ ἀληθέστατον ἀποβλέποντες κάκεισε ἀεὶ ἀναφέροντες τε καὶ θεώμενοι ὡς οἶόν τε ἀκριβέστατα, οὕτω δὴ καὶ τὰ ἐνθάδε νόμιμα καλῶν τε πέρι καὶ δικαίων καὶ ἀγαθῶν τίθεσθαι τε, ἐὰν δέη τίθεσθαι, καὶ τὰ κείμενα φυλλάττοντες σφῶζειν» (Πλάτωνος Πολιτ. VI 484 c, d).

Εἰς τὴν *πτυχήν τοῦ πνευματικοῦ ἀγαθοῦ*, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ διαμύσῃ τὰς ἐγωκεντρικὰς τάσεις καὶ προσδιορίσῃ τὴν βουλευτικὴν ἐνέργειαν τὸ ἄτομον κατὰ τὸ χρέος τῆς ἀρετῆς, ἐκ τῆς πολλῆς πάλιν ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν συνεχῆ ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς φθάνει εἰς τὸ κορύφωμα τῆς τελειώσεως, ὅποτε ἀφανίζονται αἱ ὀχλήσεις τῶν αἰσθησεῶν, ἀπορρίπτεται ἡ δουλεία τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, ἐκημηδενίζονται αἱ ἰδιοτέλειαι, περιφρονεῖται ἡ γοητεία τῆς ἡδονῆς καὶ ἀπελευθεροῦται τὸ ἄτομον ἀπὸ ἀντικοινωνικῶν σκέψεων. Τὰ πλούσια συναισθήματα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν συνάνθρωπον καὶ τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ ατόμου εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ συνόλου πλημμυρίζουν τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ καθιστοῦν τὰς ψυχικὰς δυνάμεις κίνητρα τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἀγαθοῦ.

Τέλος εἰς τὴν *πτυχήν τοῦ καλαισθητικοῦ κόσμου*, ἀφοῦ τὸ ἄτομον χωρήσῃ πρὸς τὸ στάδιον ἐκεῖνο, καθ' ὃ μετ' ἀγαλλιᾶσεως καὶ ἀνιδιοτελείας προσβλέπει τὸ ὄραϊον, ἐκ τῆς πολλῆς ἐπίσης ἐπικοινωνίας μετ' αὐτοῦ δημιουργεῖται ἡ καθαρὰ καλαισθητικὴ βίωσις, καθ' ἣν νόησις καὶ φαντασία ἐξιδανικεύονται, τὸ συναισθημα πληροῦται ἐκ τῆς αἴγλης τοῦ ἰδανικοῦ, ἡ βούλησις ἐξαγνίζεται καὶ γενικῶς τὸ κάλλος τῆς Ἰδέας συναρπάζει τὴν ψυχὴν.

Γενικῶς εἰς πᾶσαν πνευματικὴν πτυχήν, ὅταν ἡ ψυχὴ ὑπερβῇ τὴν ἀνθησιν τοῦ λόγου καὶ ἀποκτήσῃ τὴν ἰκανότητα νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὸ φέγγος τῶν ἰδανικῶν, δοκιμάζει αὕτη τὸ *ἀκτινοβόλημα τῶν ἰδεῶν*, ὅποτε αἱ *ἀγαθαὶ ἐκδηλώσεις τῶν σπετρασμένων συνυφαίνονται μετὰ τοῦ ἀπολύτου, ὁ γνήσιος ἱστορικὸς κόσμος τελειοῦται καὶ τὰ πάντα ἐξωραίζονται καὶ ἐξιδανικεύονται*. Τότε δὲ ἔχομεν τὰ ἐξῆς γνωρίσματα :

α) *Ἀμβλύνεται κατ' αὐτὸ τελείως ἡ ἐπιρροή τῶν γήινων στοιχείων*⁽¹⁾. Τὰ γνωρίσματα τοῦ τύπου καὶ χρόνου δὲν κρατοῦν πλέον τὴν

(1) Hans - Hermann Kritzinger : Zur Philosophie der Überwelt, 1951, σ. 12.

συγκεκριμένην αὐτῶν ὑπόστασιν, διότι δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν ὁλότητα τοῦ ὑπερτοπικοῦ καὶ ὑπερχρονικοῦ καὶ μόνον ἢ συναισθηματικὴ δόνησις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ γνησιότης τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, ἀποτελεῖ τεκμήριον τῆς γοητείας τοῦ ἀπολύτου, τῆς γοητείας δηλονότι ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ αἰῶνες καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ καλλιεργοῦν.

β) *Ἄρεται κατ' αὐτὸ ἡ ἀντίθεσις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου.* Ἐν τῷ ὑποκειμένῳ εἰς τὸ κορύφωμα τῆς τελειώσεως τῆς δημιουργίας τοῦ δὲν διερεθίζεται πρὸς θεῶν δημιουργίαν. Εὐρίσκει πλέον τὴν πληρότητά του καὶ τότε ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, προσπάθεια καὶ σκοπὸς συνενώνονται ἐπὶ τὸ αὐτό. Εἰς τὴν τελείωσιν αὐτὴν ἀμβλύνεται ἡ αἰτιώδης πλοκὴ τῆς ἐμπειρίας, τὸ χρέος ὀλοκληροῦται καὶ ἀντὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου βιώσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀντικειμένων ἤδη ἡ ψυχὴ τοῦ ὑποκειμένου ἐνοποιεῖται μετὰ τῆς ἰδέας.

γ) Ἐφ' ὅσον τὸ μεταλογικὸν εἶναι ἐντεῦθεν μὲν τοῦ Ἐπέκεινα, παρουσιάζει ὅμως ἀντικατοπτρισμὸν τῆς τελειώσεως ἐκείνου, ἡ *ψυχὴ ἔρχεται κατ' αὐτὸ εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου* καὶ ἐπιτυγχάνει οὕτως ὁ ἄνθρωπος τὴν θεοποίησίν του (1).

Τὰ γνωρίσματα τῆς τελειώσεως ταύτης δὲν προσιδιάζουσι μόνον πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐξέλιξιν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν. Ἐν τῷ *μεταλογικῷ δηλονότι δὲν ἀποτελεῖ μόνον ὑπόθεσιν τοῦ ἐπὶ μέρους ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τελικὸν στάδιον τῆς ἀνεξίξεως τῶν λαῶν.* Διότι ἂν τὰ ἄτομα παρέρχωνται, οἱ λαοὶ παραμένουν. Οὐδὲ δύναμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἡ αὐλαία τοῦ τέρατος πίπτει εἰς τὸ τέλος τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Ὅπως τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα φλέγονται διὰ τὴν ἐξύψωσιν, τοιοῦτοτρόπως καὶ οἱ λαοὶ κινουῦνται πρὸς τὸ μεταλογικὸν καὶ ἐργάζονται πρὸς τοῦτο αὐτὰ ταῦτα τὰ ἄτομα καὶ μάλιστα τύσον ἐντονώτερον, ὅσον χαρακτηριστικώτερον τὰ διαφέροντα αὐτῶν παρουσιάζουσι κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ λαοί, ἀποκτιῶντες τὴν βίωσιν τῆς τελειώσεως, ὀπλιζόμενοι διὰ τῶν ἐφοδίων, τὰ ὁποῖα οἱ αἰῶνες διὰ τῶν παραδόσεων εἰς αὐτοὺς προσέδωσαν καὶ τὰ ὁποῖα ἡ κοινωνικῶς καλλιεργημένη ψυχὴ τῶν ὡς *πεποιθῆσεις* ἀποδέχεται, ἔχουν τὴν δύναμιν, θέτοντες τέρατα εἰς τὴν αἰτιώδη πλοκὴν τῶν γεγονότων, νὰ κινουῦνται ἀνεξαρτήτως πλέον ἀπὸ νέων αἰτημάτων, ἀδεσμεύτως ἀπὸ νέων ὑποχρεώσεων, μεθ' ἰκανοποίησεως ἐκ τῆς ἐμπεδώσεως τῆς αἴγλης τῶν ἰδανικῶν καὶ μετὰ πλήρους συνειδήσεως ἐν τῇ μακαριότητι τοῦ ὑψίστου ἰδαγικοῦ.

Ἐν τῷ κορύφῳ οὕτω τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως συμπίπτει μετὰ τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα, ὃ δὲ προσδιορισμὸς τοῦ κορυφώματος τούτου ὡς ἀντικατοπτρισμοῦ τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ὀφείλεται εἰμὴ μόνον εἰς τὴν κατὰ τὸ κορύφωμα τοῦτο παρουσίαν τοῦ σώματος.

(1) Κ. Λογοθέτου: Ἀνάλεκτα, Φιλοσοφία τοῦ Eucken, 1939, σ. 317 - 327.

Γεννᾶται ὅμως τὸ ἐρώτημα: Εἶναι τὸ κορύφωμα τοῦτο προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν; Εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ ἡ ἱστορική ἐξέλιξις εἰς τὸ κορύφωμα, τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται ὡς ἀντικατοπτρισμὸς τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα;

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν τὰς δυνατότητες, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν αἱ ἱκανότητες τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὡς καὶ τὸ ὄριον εἰς τὸ ὁποῖον φθάνει ἡ δυναμικότης αὐτῶν. Οὕτως ὑπὸ τὰς ἱκανότητας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐννοοῦμεν τὴν νήσιν, ἣτις ἀναπτύσσεται ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ δημιουργῇ νοητικὰ δημιουργήματα ἀντικειμενικοῦ κύρους, τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν ἀξιολογικὴν του μορφήν τὰ πάντα ἐξιδανικεῖ, τὴν βούλησιν, ἣτις θέτει τὸ ἄτομον ὑπὸ τὸν ἠθικὸν του χαρακτήρα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συνόλου, τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀποστολὸν τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ γενικῶς πάσας τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς, αἵτινες ἐξυψώνουν τὸν ἄνθρωπον. Ὁφείλονται δ' αἱ ἱκανότητες αὗται εἰς τὸν δπλισμὸν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα, διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου. Οὕτοις ἐξ αἰτίας τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει ἄνθρωπος ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν σημασίαν. **Γεννᾶται συνεπῶς τὸ ζήτημα: Δύναται ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ὥστε συναίσθημα καὶ βούλησιν ἐξυψώνει, νὰ ὀδηγήσῃ τὴν ἱστορικήν ἐξέλιξιν εἰς τὸν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα;**

Ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ὡς εἶναι γνωστὸν, μειονεκτεῖ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

α) Διότι δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα διὰ παντὸς οἷτε τὰ πᾶσι νὰ ἐκμηδενίξῃ οὔτε τὸν ἐγωισμὸν νὰ καταστέλλῃ. Ἔχει βεβαίως ἡ ὑπόστασις τούτων σκοπὸν τινα. Ἀποβαίνουν ταῦτα ὡς ὄργανα τῆς ψυχῆς ὑπὸ τὸν φωτισμὸν τῆς συνειδήσεως ἐξυψηρετικὰ διὰ τὴν ζωὴν. Δὲν ἐπιτυγχάνει ὅμως ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀπολύτως τὴν πλήρη ἐξουδετέρωσιν τῶν ὁμῶν τούτων στοιχείων καὶ διὰ τοῦτο οἱ σκοποὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐξ αἰτίας αὐτῶν ἀμαυροῦνται.

β) Διότι δὲν δύναται νὰ ἀπαλλάσῃ τὴν συνείδησιν ἀπὸ τῶν ὀχλήσεων τοῦ παρελθόντος, τῶν ἁμαρτιῶν. Δὲν δυνάμεθα δηλαδὴ ὅσονδήποτε καὶ ἔν κινήθωμεν λογικῶς νὰ ἀποσβέσωμεν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας καὶ νὰ ἀποκτήσωμεν οὕτω τὴν ἡρεμίαν τῆς συνειδήσεως.

γ) Διότι παρ' ὅλην τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς φιλοσοφούσης ἰδίᾳ ψυχῆς μεθ' ἱστορικοῦ καὶ ἀνιστορήτου ὡς καὶ μετὰ πεπερασμένου καὶ ἀπολύτου κόσμου δὲν δύναται αὕτη νὰ συλλάβῃ ὑπὸ συγκεκριμένην μορφήν τὴν κατάστασιν τοῦ Ἐπέκεινα καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα ἐκείνου νὰ προσδιορίσῃ τοὺς νόμους τῆς παρούσης ζωῆς. Καὶ ναὶ μὲν αἱ φωτειναὶ ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας συναποκομίζει ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀκτινοβολήματος τῶν ἰδεῶν, δύνανται νὰ καθοδηγήσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν μέριμναν τῆς διαρθρώσεως ἰδανικωτέρας ζωῆς. Αἱ ἀντιλήψεις ὅμως αὗται δὲν συνοδεύονται καὶ μετὰ τῆς ἀπολύτου βε-

βιαιότητος καὶ πίστεως ὡς πρὸς τὸ ἀσάλευτον τοῦ κύρους αὐτῶν, δι' ὃν λόγον καὶ οἱ ἰδεολογικοὶ σκοποὶ τῆς ζωῆς ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου μεταβάλλονται.

“Ὅθεν, ὡς καταφαίνεται, δὲν δύναται ὁ ἀνθρώπινος λόγος οὔτε τὴν ἀπόλυτον καθαρότητα τῆς ψυχῆς νὰ ἐπιτύχη οὔτε τὴν κίνησιν αὐτῆς εἰς τὸν ἀπόλυτον χῶρον τῶν ἰδεῶν νὰ πραγματοποιήσῃ. Ἄλλ' ἂν ταῦτα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου δὲν ἐπιτυγχάνονται, τότε οὔτε καὶ τὸ κορύφωμα τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως, τὸ ὁποῖον ἀντικατοπτρίζει τὴν τελείωσιν τοῦ Ἐπέκεινα, εἶναι προσίτην εἰς τὴν συνειδησίμ μας, οὔτε καὶ διὰ τὸν ἴδιον λόγον δυνάμεθα διὰ τῶν ἀνθρώπινων δυνάμεων ἡμῶν νὰ φθάσωμεν τοῦτο καὶ νὰ θέσωμεν αὐτὸ ὡς τέρας τῆς ἱστορικῆς τελειώσεως. Ὅ,τι ὅμως ὁ ἀνθρώπινος λόγος δὲν κατορθώνει νὰ ἐπιτύχη, πραγματοποιεῖ, καὶ μάλιστα μετ' ἀπολύτου συνειδήσεως, ἡ *θρησκευτικὴ βίωσις*. Διὰ τῆς θρησκευτικῆς βιώσεως ἐπικοινωνεῖ ὁ ἀνθρώπος ὑπ' ἄφατον συγκίνησιν μετὰ τῆς ὑψίστης Ὑπάρξεως, ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι κατανοεῖται ὑπ' ἐκείνης καὶ χαρίζει τοῦτο εἰς τὴν ψυχὴν του τὰ ἀξιολογώτερα συναισθήματα⁽¹⁾. Ἡ βίωσις αὕτη γίνεται αἰτία νὰ ἐξιδανικεύεται ἡ ψυχὴ καὶ νὰ προκαλῆται ὁ ἁγιασμός αὐτῆς. Διότι τὸ ὑψιστον Ὄν, ὁ Δημιουργός, «ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐθεία περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος» (Πλάτωνος νόμοι 716 α).

Ἡ ὑψίστη αὕτη ὑπόστασις κατὰ τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν χαρίζει εἰς τὸν ἀνθρώπον, ὡς ἀνωτέρω εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον ἔχομεν ἀναφέρει, τὰ ἐξῆς :

α) Ἀπολυτρώνει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ παρελθόντος καὶ εἶναι τοῦτο φυσικόν, διότι ἔρχεται οὗτος εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς ἀρρήτου ἀγνότητος καὶ τῆς ἀπολύτου ἀγαθότητος.

β) Καταδεικνύουσα τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ψυχικῆς μακαριότητος προκαλεῖ ζωὴν εἰρηνικὴν, κοινωνικὴν καὶ δημιουργικὴν, δεδομένου ὅτι ἡ πανσοφία καὶ ἡ παντοδυναμία ἀλλὰ καὶ τὸ πανάγαθον αὐτῆς ὀπλίζουν ἀντιστοιχῶς τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν ζωὴν αὐτοῦ.

γ) Ὑπόσχεται τὴν ἄφατον εὐδαιμονίαν τοῦ μέλλοντος. Διὸ διὰ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς Αἰωνιότητος ἐπιτυγχάνει ὁ ἀνθρώπος τὴν γνῶσιν ταύτης καὶ ὄχι μόνον εἶναι εἰς θέσιν τότε νὰ προσδιορίζη ζωὴν ἑναρμονιζομένην πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἐπέκεινα, ἀλλὰ καὶ νὰ κρατῇ εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν συμπαράστασιν Ἐκείνης.

Τοιοιτοτρόπως διὰ τῆς θρησκευτικῆς βιώσεως ἐπιτυγχάνεται ἡ κοινωνία μετὰ τῆς θείας ὑποστάσεως, ὁ πλουτισμός τῆς καρδίας διὰ τῶν εὐγενεστέρων συναισθημάτων, ἡ φωτεινὴ ἀνταύγεια καὶ γενικῶς ἡ ἐξαύλωσις, ἅτινα δημιουργοῦν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν θεῖαν δωρεὰν ἧτοι ἀγάπην πρὸς τὸν συνάνθρωπον, γαλήνην τῆς ψυχῆς καὶ πραγματοποίησιν ζωῆς ἐχούσης

(1) Γ. Σακελλαρίου: Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, 1948, σ. 19.

υπερχρονικήν καὶ ὑπερτοπικήν σημασίαν. Διὰ ἐν τῷ χριστιανικῷ πνεύματι γενικῶς εὐρίσκεται ἡ ὁδὸς πρὸς τελείωσιν (').

Γεννᾶται ὁμοῦ τὸ ἐρώτημα; Δύναται ὁ ἀνθρώπινος λόγος, παρ' ὅλας τὰς ἀδυναμίας, τὰς ὁποίας ἔχει νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀνοδὸν τῆς ψυχῆς ἐκεῖ, ἐνθα ὀδηγεῖ ἡ ἐπικοινωνία ταύτης μετὰ τοῦ Θεοῦ ἤτοι εἰς τὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν πραγματοποιεῖ ἡ θρησκευτικὴ βίωσις; Δύναται ὁ λόγος, ὅστις εἶναι σύμφωντος μετὰ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος ὥστε αὕτη εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον νὰ δοκιμάσῃ τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν καὶ διὰ μέσου ταύτης τὴν ἀπόλυτον ἐπὶ τῆς γῆς μακαριότητα;

Ὅτι ὁ λόγος γίνεται αἰτία νὰ βελτιοῦται ἡ μορφή τῆς ζωῆς, τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἐφ' ὅσον οὗτος κατεργάζεται τὸ ὀρθὸν καὶ ἐξουδετερῶνει τὴν πλάνην, εἶναι φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ λόγος καλλιερθεῖ τὴν ἀνοδὸν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν, δεδομένου ὅτι ἐροδιάζει αὐτὴν διὰ τῶν δυνάμεων, αἵτινες καταξιῶσι τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς. Ἐπειδὴ δὲ προσέτι εἶναι ἐξ ἑαυτοῦ ὁ λόγος ἐνιργῆς καὶ παρουσιάζει δυνάμιν τινα πίστεως (²), δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οὗτος ἔρχεται ὡς συνεργάτης τῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι ὀδηγοῦσι τὴν ζωὴν πρὸς τελείωσιν καὶ συνεπῶς ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ δημιουργία, τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος ἐξ αἰτίας τοῦ λόγου ἀποκτᾷ καὶ ἣτις ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν ἐξειδικευσίαν του, ἵπουτελεῖ ἑτέραν γέφυραν, δι' ἧς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἐπιτυγχάνει νὰ ἀνυψοῦται βαθμηδὸν πρὸς καταστάσεις, οἷας ἡ θρησκευτικὴ βίωσις ὑπόσχεται. Ὅπως ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ δοκιμάζει τὰς βαθμίδας τοῦ ἰδεολογικοῦ σταδίου, ὅποτε, ὅταν ἔρχεται τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ φιλία ἡ ψυχὴ τὴν πλήρη ὀριμότητά της, ὀδηγεῖται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Δημιουργοῦ (³) καὶ δοκιμάζει τότε τὸ ἀκτινοβόλημα τῶν Ἰδεῶν. Ἀγάλλεται εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐκ τῆς βιώσεως τῆς Αἰωνιότητος. Διὰ τῆς βιώσεως ταύτης ἀποκαλύπτεται ὁ Θεὸς ὡς τὸ Α καὶ τὸ Ω τοῦ παντός. Σημαίνει δὲ τοῦτο ὅτι ὁ Θεός, ὁ δημιουργὸς τοῦ παντός, ἀποκαλύπτεται ἢ θὰ ἀποκαλυφθῇ ὡς Ω, ὅταν ἡ δημιουργία του ἀποκτήσῃ τὴν πλήρη ὀριμότητά της.

Καλλιερθεῖ συνεπῶς ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς τελειώσεως, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει τὸ άτομον διὰ τῆς θρησκευτικῆς βιώσεως. Ὅπως ἂν δὲν ἔχη οὗτος τὴν δυνατότητα, ὡς εἶδομεν, λόγῳ τῆς παρουσίας τῶν γηίνων, νὰ ὀδηγῇ τὸν

(¹) Ludwig Klages: Der Mensch and das Leben, 1937, σ. 29.

(²) Κ. Λογοθέτου: Φιλοσοφικὸν Σῦστημα Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, 1905, σ. 50.

(³) Georg Buchwald: Der Logosbegriff des Johannes Scotus Eri-gena, Dissertation, 1884, Leipzig, σ. 87.

ἄνθρωπον εἰς τὴν πλήρη ἐξαύλωσιν, τὴν ὁποίαν μόνον ἡ θρησκευτικὴ βίωσις δημιουργεῖ, χαρίζει ὅμως, ἐφ' ὅσον ἔχει καταλλήλως καλλιεργηθῆ, εἰς αὐτὸν τὴν ἰκανότητα διὰ τὴν βαθμιαίαν ἄνοδον εἰς τὸ ἰδεολογικὸν στάδιον.

Ἦδη ὅμως γεννᾶται τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα: *Ἄν ἡ ἀνέλιξις πρὸς τελείωσιν εἶναι ἴδιον μόνον τῆς ἀνθρώσεως τοῦ λόγου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς βιώσεως τῶν ἀξιών, τότε ποία ἐλπίς παραμένει διὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι; Πῶς οἱ πολλοί, οἱ στερούμενοι τῆς ἰκανότητος τῆς ἀνθρώσεως τοῦ λόγου καὶ τοῦ περαιτέρω φεγγοβολήματος τῶν Ἰδεῶν, δύναται νὰ λυτρωθῶσι; Ποία σωτηρία ὑπάρχει δι' αὐτούς; Ἐν τούτοις ἡ δημιουργία τοῦ Ὑψίστου δὲν εἶναι ἀτελής. Ἡ ἐλπίς εἶναι κοινὸν ἀγαθόν. Ὡς ἐτονίσσαμεν ἄνωτέρω, εἰς τὴν τελείωσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὁδηγεῖ οὐχὶ ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ βίωσις. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος καλλιεργεῖ βεβαίως τὴν ἄνοδον τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ θρησκευτικοῦ ἰδεώδους. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι περιορισμένον δι' ὀλίγους ἀγαθὸν ἀλλὰ προσιτὸν εἰς πάντας. Ἡ πείρα τῆς ζωῆς καταδεικνύει ὅτι ἡ θρησκευτικὴ βίωσις δὲν εἶναι προνόμιον τῶν ὀλίγων, τῶν ὑπὸ τοῦ λόγου φωτισθέντων, ἀλλὰ ὑπόθεσις τῆς καρδίας. Οἱ ἅγιοι καὶ οἱ μάρτυρες — καὶ εἶναι καὶ αὐτοὶ πολλοί —, οἵτινες ἐποδηγέτησαν τὸ ἀνθρώπινον γένος πρὸς φωτεινοὺς προσανατολισμοὺς — καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι πρότερον αὐτοὶ ἐδοκίμασαν τὸν φωτεινὸν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα — δὲν προέρχονται μόνον ἀπὸ τοὺς σοφοὺς συγγραφεῖς καὶ λόγιους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀσήμους βιοπαλαιστάς, οἵτινες διὰ τοῦ Ἁγίου πνεύματος ἀπέβησαν «υἱοὶ φωτός καὶ υἱοὶ ἡμέρας» (Παύλου πρὸς Θεσσαλ. Α' ε' 5). Ἡ θρησκευτικὴ βίωσις, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισεν ἡ ψυχὴ των, ἔφερεν αὐτοὺς εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τῆς καρδίας συνεπῶς πλησιάζει τις τὸ Ἄπειρον καὶ ὁ Θεὸς τότε ἐνθρονίζεται ἐν αὐτῇ.*

Ἐπιτελεῖται ὅμως τοῦτο, ὡς ἐπανελημμένως ἔχομεν τονίσει, ὑπὸ δύο προϋποθέσεις, τὰς ἐξῆς:

α) *Διὰ τῆς ἀγνότητος καὶ τῆς καθαρότητος τῆς ψυχῆς.* Διὰ τούτων εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ ἡ κοινωνία τῆς ἀπείρου ἀγαθότητος. Ὅσοι νεκρώσουν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐξοντώσουν τὰ πάθη καὶ ἀπαρνηθοῦν τὴν πλεονεξίαν, ἡ ὁποία εἶναι μορφή εἰδωλολατρίας, ὅσοι ἐξουδετερώσουν τὴν ὀργὴν καὶ τὸν θυμὸν, τὴν κακίαν καὶ τὴν βλασφημίαν, τὴν αἰσχρολογίαν καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ὅσοι ἀπεκδυθοῦν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν βεβαρυμένον διὰ πράξεων πονηρῶν καὶ γίνουν ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἔχοντες οὕτω χρηστότητα καὶ ταπεινοφροσύνην, πραότητα καὶ μακροθυμίαν, αὐτοὶ θὰ γνωρίσωσι τὸν Θεὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν καὶ ὁ Λόγος τοῦ Χριστοῦ θὰ ἐνοικήσῃ ἐν αὐτοῖς (Παύλου πρὸς Κολασσαεῖς Γ' 5-17). Διὰ τῆς καθαρότητος συνεπῶς τῆς καρδίας, διὰ τῆς ἀγνότητος τῆς ψυχῆς, πλησιάζει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν τὸν Ὑψίστον.

Καὶ δὲν τὸν πλησιάζει μόνον, ἀλλὰ τὸν ἀποκαλύπτει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν. Πρέπει μόνον νὰ συνειδητοποιήσωμεν τὴν ἀνάγκην Αὐτοῦ. Πρέπει γὰρ τὸν ἀναζητήσωμεν. Πρέπει νὰ κρούσωμεν τὴν θύραν τῆς ψυχῆς μας ⁽¹⁾. Καὶ τοῦτο κατορθοῦμεν, ὅταν καλλιεργήσωμεν δεόντως τὴν συνείδησιν. Τότε ἄλλως τε εἴμεθα καὶ ἄνθρωποι. Τότε ἡ παρουσία τοῦ Ὑψίστου ἀποτελεῖ τὸ σοβαρότερον ἐχέγγυον τῆς ἐξιδανικεύσεως τῆς ψυχῆς μας. Ἀσφαλῶς ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ κατορθώσῃ τοῦτο πρέπει πρῶτον γὰρ ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ἐνώπιον τοῦ μεγαλείου τοῦ Ὑψίστου καὶ γὰρ ἐκμηδενίσῃ τὸν ἐγωκεντρισμὸν. Ἡ **ταπεινώσις** σημαίνει ἐξάλειψιν τῶν πεπερασμένων, τὰ ὁποῖα ἀντιτίθενται πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ τὰ ὁποῖα ἐκυριαρχοῦν πρότερον εἰς τὴν συνείδησίν μας. Ἡ ἐξάλειψις αὕτη ἐπιτρέπει τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ Ἀείρου καὶ τῆς Αἰωνιότητος. Τότε δὲ κυριαρχεῖ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν μας, διὰ τῆς ὁποίας καταστρέφεται αὕτη αὕτη ἡ φιλαυτία μας, ἥτις εἶναι πηγὴ τῆς ἀποστασίας καὶ τῆς ρήξεως πρὸς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον ⁽²⁾.

β) Διὰ τοῦ ὀπλισμοῦ τῆς ψυχῆς διὰ τῆς **πίστεως** πρὸς τὴν **παντοδυναμίαν καὶ πανσοφίαν τοῦ Ὑψίστου**. Διὰ ταύτης δύναται ἐπίσης νὰ ἰσχυρῶσθῃ ἡ ψυχὴ εἰς τὴν βίωσιν τοῦ Ἀείρου. Εἶναι δὲ πίστις ἡ δύναμις ἐκείνη, ἥτις χωρὶς τοὺς συμβιβασμοὺς τῆς λογικῆς ὀδηγεῖ εἰς θαύματα. Ἄν ὁ λόγος ἐνέχει — ἐξ αἰτίας τῶν πεποιθήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγεῖ ἡ λογικὴ λειτουργία, — βαθμὸν τινα πίστεως, ἐν τούτοις ἡ πίστις ὑπερέχει τοῦ λόγου ⁽³⁾, διότι ὀδηγεῖ εἰς δώματα, ἐνθὰ δὲν ἀκολουθεῖ ὁ λόγος. Οὐχὶ σπανίως μάλιστα ἐκεῖ ἐνθὰ κυριαρχεῖ ὁ λόγος καταστρέφεται ἡ δύναμις τῆς πίστεως. Ἀσφαλῶς πρόκειται ἐνταῦθα περὶ περιπτώσεων, καὶ ὡς δὲν ὑπάρχει συνείδησις τῶν ἀτελειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ὅταν ὁμοῦς ὁ πλοῦτος τῆς καρδίας διὰ τῆς ἀγνότητος αὐτῆς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν, τότε τὸ ἄτομον κατανοοῦν τὰ μειονεκτήματα τοῦ λόγου ὀπλίζεται διὰ πίστεως καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐνώπιος ἐνωπίω ἔχει τὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Ὑψίστου.

Τοιοιουτρόπως ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς **ταπεινώσεως**, διὰ τῆς ὁποίας δημιουργεῖ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς, καὶ διὰ τῆς **πίστεως**, διὰ τῆς ὁποίας ἀνυψοῦται εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐν ἑαυτῷ παρουσίας τοῦ Ὑψίστου, **ἀποκτᾷ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ Ἀείρου** καὶ νὰ δοκιμάζῃ τὸ τέρας τῆς ἱστορικῆς τελειώσεως. Ἦν δὲ δυνατότητα ταύτην δὲν ἔχουν μόνον ὅσοι ἀποκοτῶν τὴν ἀνθρῆσιν τοῦ λόγου, ἀλλ' ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις πάντες, διότι **πάντες καλοῦνται πρὸς**

⁽¹⁾ Π. Κανελλοπούλου: *Μεταφυσικῆς Προλεγόμενα*, 1956, σ. 285-286.

⁽²⁾ Max Scheler: *Vom Ewigen im Menschen*, 1933, σ. 55, 106.

⁽³⁾ Ι. Θεοδωρακοπούλου: *Χριστιανικά Φιλοσοφικά Μελετήματα*, 1949 σ. 21-22.

τὴν δωρεάν τοῦ Ὑψίστου. Τὸ κορύφωμα συνεπῶς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ἦτοι τὸν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα δύνανται, ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις, ἄτομα καὶ λαοὶ νὰ ἐπιτύχωσι.

Γεννᾶται ὁμως ἤδη τὸ ἐρώτημα: Ποῖα εἶναι τὰ κίνητρα, ἅτινα ὀδηγοῦν τὴν ψυχὴν εἰς τὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου; Διὰ ποίων πειστηρίων διαπιστοῦται ὅτι ὑπὸ τὰς μνημονευθείσας προϋποθέσεις ἄτομα καὶ λαοὶ δύνανται νὰ ἀνέλθωσι πρὸς τὸ στάδιον τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ τῆς τελειώσεως τοῦ Ἐπέκεινα;

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει πνευματικὴν ψυχὴν, ἣτις ἰδιαιτέρως θέλγεται ἐκ τῆς ἐξυψώσεως καὶ δὴ ἐκ τῆς τελειώσεως. Τοῦτο διαπιστοῦται ἐκ τῶν ἐξῆς:

α) **Ἔχει τὴν ἔφεσιν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπικοινωνῇ πάντοτε μετὰ τῆς ὑπερτάτης Δυνάμεως.** Οὕτως εἰς τὴν πρωτόγονον ἀκόμη κατάστασιν ἐξήτει οὗτος ἔνεκα φόβου καὶ ἀγωνίας διὰ τὰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας τῆς ζωῆς παρὰ τῆς Δυνάμεως αὐτῆς τὴν προστασίαν διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν κινδύνων. Ἀργότερον πάλιν ὁ ἴδιος, ὅταν ὑπὸ τὸ θησαύρισμα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς του ἀναπτύξεως ἀνῆλθεν εἰς τὰς βαθμίδας τῆς ἐξελίξεως, ἐξήτει καὶ τότε, ἔχων τὸν πόθον τῆς αἰωνίου μακαριότητος, τὴν προστασίαν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε παραλείπει — ἴδιόν ὅταν ἔχη συνείδησιν τῶν ἀτελειῶν του — νὰ κινῆται πρὸς τὴν προστασίαν ταύτην. Τότε δὲ κατευθύνεται πρὸς προσανατολισμούς, τοὺς ὁποίους διαγράφει κυρίως ὑπὸ τὸν φωτισμὸν τῆς Θρησκείας (¹). Ὑπὸ τὸν φωτισμὸν ταύτης ποθεῖ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπὶ τῆς γῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἑαυτὸν του, «ναὸν Θεοῦ Ζῶντος» καὶ «οἶκον τοῦ ἁγίου πνεύματος», γενικῶς δὲ τοιοῦτον ὥστε νὰ ζῆ ἐν ἑαυτῷ οὐχὶ τὸ ἐγὼ του, ἀλλ' ὁ Χριστὸς (Παύλου πρὸς Γαλάτας β'. 20). Μόνον δὲ οὕτως αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἀνακαινισθεῖσαν καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ.

β) **Ἔχει ὁ ἴδιος τὴν συνείδησιν ὅτι ἡ ὑπερτάτη Δύναμις ἀγαπᾷ καὶ ἐνδιαφέρεται δι' αὐτόν.** Καὶ ὑπάρχουν πλεῖστα τεκμήρια διὰ τὴν συνειδητοποίησιν ταύτης. Οὕτω πρῶτον ἡ ἀγάπη αὕτη ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ ὄπλισμοῦ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ λόγου, ὁπόθεν ἀπέκτησεν οὗτος τὴν ἱκανότητα τῆς προοδευτικῆς αὐτοεξελίξεως τόσον ἐν τῇ πνευματικῇ δημιουργίᾳ ὅσον καὶ ἐν τῇ καταστολῇ τῶν παθῶν. Ἡ ἀγάπη δεύτερον τοῦ Ὑψίστου ἐξεδηλώθη πρὸς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ταύτης ἀποκαλύπτονται τὰ ἐξῆς:

αα) Ὅτι δὲν ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτον μετὰ τῆς καθαρᾶς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦναντίον παρέχεται ἡ δυνατότης τῆς ψυχῆς νὰ ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ Δημιουργοῦ.

(¹) E. Berggravn: (Μεταφ. Ν. Λούβαρι). Ἡ ψυχὴ πηγὴ τῆς Θρησκείας, 1946, Κεφ. Η'.